

УДК 616.89-008.441.13-053.67-07

ПІДЛІТОК ТА АЛКОГОЛЬ

С. В. Куц

Дорожня клінічна лікарня на станції Одеса Одеської залізниці

Ключові слова: підлітки, опитування, алкоголь, формування алкогольних установок.

Проблеми, пов'язані з уживанням молоддю алкоголю та інших психоактивних речовин, є надзвичайно гострими у сучасному суспільстві. Багато дослідників констатують тенденцію до збільшення споживання алкогольних напоїв і зростання захворюваності на хронічний алкоголізм в останні десятиліття.

Наші старшокласники сьогодні опинилися одночасно і на своєму віковому рубежі, і на «перехресті епох», що має внести певні зміни у традиційне розуміння особливостей підліткового віку [5]. Прописним істинам шкільного курсу протистоять реалії навколишнього світу, де штампи масової культури й агресивна реклама настирливо формують у молодіжному середовищі певний стиль поведінки, невід'ємною частиною якого є вживання алкоголю.

Доведено, що старший підлітковий вік з його глибокою біологічною перебудовою організму, могутнім психоендокринним зрушенням є «критичним періодом» онтогенетичного розвитку, сенситивним для формування ціннісних орієнтацій як стійкого утворення особистості, що сприяє становленню світогляду й ставлення до навколишньої дійсності і пов'язаних з цим девіацій поведінки [1]. Алкоголізацію молодого покоління більшість дослідників розглядає як індикатор істотних негараздів мікросоціального середовища. Цим і визначається постійний інтерес до вивчення проблеми поширеності й характеру ранньої алкоголізації.

Улітку 2002 р. під час проведення медичних оглядів абітурієнтів Одеського залізничного технікуму провели опитування 311 підлітків (зокрема 114 дівчат) у віці 14, 15, 16 і 17 років — відповідно 21, 188, 86 і 16 осіб. Питання щодо вживання алкоголю та ставлення до цього ставили в ході вільної бесіди після завершення власне огляду. Щодо наявності досвіду вживання алкогольних напоїв відповіді ствердно 97% опитаних, при цьому серед осіб 16–17 років — майже 100%. Опитані підлітки вживають переважно слабоалкогольні напої. Міцні напої — горілку, коньяк, лікери епізодично вживають 18% 15-річних і 34% більш старших. Систематично (2–4 рази на місяць) жива-

ють алкоголь 22% 15-річних і 41% підлітків більш старшого віку.

Практично в усіх випадках ініціаторами знайомства з алкоголем були батьки чи найближчі родичі. Характерно, що переважна більшість підлітків не вважає за алкогольні газовані напої, що вміщують спирт (ром-кола, джин-тонік і под.), а також шампанське та пиво. У ході бесіди підлітки охоче повторювали відомості про небезпеку вживання алкоголю, які отримали в школі, але при цьому не співвідносили їх із реальними життєвими обставинами стосовно своїх близьких і самих себе.

Результати проведеного опитування, що свідчать про дуже високий рівень і темпи алкоголізації сучасних підлітків, спонукали звернутися до даних аналогічних опитувань, що проводилися в різних країнах та в різні часи, й спробувати простежити загальні тенденції і погляди на механізми цього процесу [3, 4, 9].

Одна з ранніх спроб вивчити масштаби алкоголізації дітей належить редакторові російського журналу «Вестник трезвости» (1894–1898) М. І. Григор'єву. Він розіслав завідувачам сільських училищ запит, щоб з'ясувати поширеність вживання алкоголю серед дітей. Відповіді з різних куточків Росії свідчили про майже суцільне вживання спиртних напоїв сільськими дітьми. У 1900 р. М. І. Григор'єв провів аналогічне дослідження серед міських школярів 8–13 років. Виявилось, що зі 182 учнів 164 (90%) мали досвід вживання алкогольних напоїв і 150 (82%) — пили горілку. Багато хто з них на момент обстеження був у стані сп'яніння, говорили також, що люблять випивати, тому що після цього поліпшується настрій. М. І. Григор'єв відзначав також той факт, що більшості дітей першу чарку піднесли батьки на свято.

А. М. Коровін докладно вивчив (1908) також і характер алкоголізації дітей: що вони п'ють, частоту сп'яніння, ставлення дітей до спиртних напоїв тощо. Спираючись на переконливий статистичний матеріал, він ще раз підтвердив, що першими «алкогольними вихователями» є батьки. Легко переконатися, що характер алкоголізації батьків багато в чому прямо копіюється дітьми.

І. Канкарович (1930) указує, що алкоголізм батьків не менш як у половині випадків супроводжується алкоголізмом їхніх дітей.

В Україні, за даними на початок 2000 року, загалом близько 690 тис. молодих людей мають проблеми з алкоголем. У тому, що вживали алкогольні напої, зізналися кожен другий серед 11- та 12-річних, 73% серед 13-річних, 78% підлітків 14-ти та 85% — 15-ти років. Питома вага тих, хто вживає алкоголь, коливається серед молоді у віці від 16 років від 93 до 98% [6].

За останні сто років змінюється стиль і мова досліджень — від переважно публіцистичної драматизації питань дитячого пияцтва до спроб глибокого наукового аналізу. У роботах останніх десятиліть усе уважніше систематизують одержувані показники, зростає репрезентативність вибірок, формується порівняльний підхід до оцінки алкоголізації різних вікових груп. Сучасний період вивчення ранньої алкоголізації позначений численними спробами глибше розкрити причини зловживання спиртними напоями [10].

Shuder (1976) провів опитування 1004 підлітків стосовно споживання ними алкоголю. Серед підлітків 16—18 років, що походять із родин, де старші споживали алкоголь, 94% регулярно пили алкогольні напої, інші 6% мали до нього виразну схильність; відповідні дані для дівчат були 68 і 32%.

Про зростання вживання алкогольних напоїв підлітками і молоддю в останні десятиліття красномовно свідчать багаторічні панельні й порівняльні дослідження, проведені у США, Канаді, ФРН та інших країнах. Наприклад, дані дослідження (Blacclor, 1974) у штаті Каліфорнія (США) за 7 років (з 1968 по 1974) виявили значне збільшення вживання алкоголю учнями: частку учнів, які вживали алкоголь протягом останнього року, демонструє динамічний ряд — 65, 73, 74, 77, 81, 85 і 86%.

Важко порівнювати між собою дані про поширеність і частоту вживання алкогольних напоїв серед молоді тому, що автори не тільки з різних країн, а й навіть з однієї країни в той самий період часу застосовували якісно різні методи виявлення осіб, що вживають алкоголь, різні класифікації за віком тощо. Такий різноплановий підхід до оцінки частоти й поширеності алкоголізації підлітків дуже ускладнює узагальнення даних.

Незважаючи на різноплановість критеріїв виявлення осіб, що зловживають алкоголем і хворих на алкоголізм у підлітково-юнацькому віці, дані різних авторів усе-таки дають змогу судити про те, що їхня кількість доволі значна. При цьому, незалежно від рівня вживання спиртних напоїв, показники поширення власне алкоголізму серед молоді зберігаються на досить стабільному рівні.

П. І. Сидоров надав систематизацію «механізмів алкоголізації» підлітків у вигляді такої схеми: «індукція» (вплив групи однолітків), «стимуляція» (прагнення відчуття піднесення, бадьорості у разі астенії, яка є наслідком регулярного випивання), «деформація» (наслідок не сформованих життєвих засад, відсутності захоплені) і «зрив реактивності» (зниження опору організму дії алкоголю — від втрати блювотного рефлексу до амнезичних форм сп'яніння і фізичної залежності) [4].

Першою з мотивацій первинного вживання алкоголю і подальшого зловживання найчастіше наводять «реакцію імітації», «реакцію групування з однолітками». Предметом наслідування стають випивки інших членів групи, родини, старших, деяких «значущих» однолітків, кумирів підліткової моди, а також прихована пропаганда алкоголю засобами масової інформації [7].

Консервативні групові норми, алкогольні звичаї здатні самовідтворюватися за допомогою засвоєння наступними поколіннями системи норм і цінностей, нагромаджених попередніми поколіннями [3]. Частиною цього процесу стає засвоєння особистістю узвичаєного ставлення до спиртних напоїв, алкогольних звичок. У процесі засвоєння соціальні чинники, пов'язані з уживанням спиртних напоїв, переломлюються особистістю, формують також ряд специфічних норм — алкогольні установки (діапазон прийнятності), алкогольні звички і психологічний захист.

Засвоєння дитиною і підлітком алкогольних звичаїв супроводжується формуванням у них первинних алкогольних установок — ставлення до різноманітних проявів пияцтва, а також до особистого поводження у ситуаціях, що передбачають вживання алкоголю. Цей процес починається досить рано — уже в 3—5-річних дітей можна знайти елементи засвоєння алкогольних звичаїв. Особливо бурхливо цей процес іде в підлітків.

На думку І. Г. Уракова й І. Б. Власової, зміна мотивів залежить від віку підлітків: до 12 років йде наслідування членів родини, у 13—14 років демонструють «протест» родині й старшим, у 14—15 років наперед виступає реакція емансипації та імітації поводження однолітків, з 15—16 років більш позначаються питні традиції.

Первинні алкогольні установки недостатньо чіткі, неповні, а головне нестійкі. Відбиваючи соціально-культурні чинники середовища, вони визначають тільки загальне ставлення індивіда до проблеми й легко змінюються під дією нової інформації. Ця нестабільність і нечіткість алкогольних установок робить поводження підлітка в тій чи тій ситуації малопередбачуваним.

Згодом алкогольні установки і далі змінюються в міру набуття особистого досвіду і фор-

муються у вторинні алкогольні установки. Ці зміни не хаотичні, а чітко визначені, тісно пов'язані з інтенсивністю алкоголізації. Те, коли почалося вживання спиртних напоїв, багато в чому визначає наступний темп розвитку звички, а останнє найчіткіше формує спосіб споживання спиртних напоїв і інтенсивність алкоголізації. Темпи розвитку інтоксикаційної потреби [8] залежать від:

- структури особистості, співвідношення базових мотивів та потреб;
- особливостей процесів соціалізації;
- відповідності інтоксикаційних установок особистості до групових норм;
- характерного для особи методу розв'язання внутрішніх конфліктів.

Вивчення того, як формується психофізіологічна залежність, допомагає зрозуміти всю неоднозначність проблеми алкоголізму серед підлітків. На думку психологів [2, 7], формування залежності відбувається у такій послідовності:

- I етап — експеримент,
- II » — періодичне споживання,
- III » — регулярне вживання,
- IV » — нав'язлива ідея,
- V » — психофізіологічна залежність.

На етапі експерименту чи періодичного приймання підлітки прагнуть одержати відчуття ейфорії. Зрозуміло, мотиви до того, щоб випити вина, можуть бути різними, але зазвичай підлітків приваблює можливість змінювати свій настрій.

Починаючи з III етапу, підліток більше не випиває тільки для того, щоб одержати позитивні емоції, тепер він намагається позбутися поганих почуттів, переживань, подолати нервозність, почуття неспокою чи боязкості, отримуючи на якийсь час приємні відчуття й заспокоєння. Якщо підліток постійно розв'язує свої проблеми таким чином, у нього може сформуватися поведінковий стереотип у відповідь на неприємні емоції. У цьому разі частота споживання дає підставу говорити про початок формування нав'язливої ідеї.

ЦИТОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Белинская Е. П.* Я-концепция и ценностные ориентации старших подростков в условиях быстрых социальных изменений // Вестник МГУ.— 1997.— Серия 14, № 4.— С. 25.
2. *Березин С. В.* Психология ранней наркомании / С. В. Березин, К. С. Лисецкий.— Самара: Самарский университет, 2000.— 64 с.
3. *Бехтель Э. Е.* Донозологические формы злоупотребления алкоголем.— М.: Медицина, 1986.— 272 с.
4. *Копыт Н. Я.* Профилактика алкоголизма / Н. Я. Ко-

На етапі формування нав'язливої ідеї підлітки значною мірою покладаються на алкоголь як на засіб порятунку від негативних емоцій. Їх можна назвати ситуативними алкоголіками, тому що їхні дії багато в чому визначені ситуацією, у якій вони опиняються. На цій стадії підлітки починають вибудовувати самооцінку відповідно до своєї участі у вечірках і застіллях. Вони можуть почати «заробляти» свій авторитет за рахунок кількості алкоголю, що можуть випити, починають хвалитися, що «переп'ють» кожного з друзів.

Останнім етапом у формуванні пристрасті до алкоголю є психофізіологічна залежність, коли характерною рисою є «самолікування» від негативних емоцій, що стає головним поведінковим мотивом, та втрата контролю.

Висновки

Аналіз матеріалів, присвячених обговорюваній темі, свідчить, що за останні 100 років, незалежно від рівня вживання й зловживання спиртними напоями, показники поширення алкоголізації молоді зберігаються на досить стабільному рівні. Цей факт має принципове значення, тому що свідчить про динаміку виникнення й розвитку ранніх форм алкоголізму в цілісній структурі алкогольної захворюваності.

Алкогольні звичаї середовища багато в чому визначають алкогольні установки дітей, їхню оцінку пияцтва оточення, ставлення до можливості власної алкоголізації і її динаміку. Вони є першою і найважливішою ланкою у розвитку алкоголізації підлітків, основою «соціальної толерантності» до пияцтва, де головне місце посідає прилучення їх до вживання спиртних напоїв у родинному колі.

Таким чином, процес формування особистої алкогольної установки можна розглядати як систему відносин між підлітком, родиною і суспільством, де родина — джерело причин алкоголізації, суспільство — умова її поширення, а підліток — суб'єкт, що визначає їхню взаємодію.

- пыт, П. И. Сидоров.— М.: Медицина, 1986.— 240 с.
5. *Кривцова С. В.* Подросток на перекрестке эпох.— М.: Генезис, 1997.
6. *Парламентські слухання* Верховної Ради України: Доповідь голови Комітету ВР з питань молодіжної політики В. Борзова // UNIAN News.— 10.05.2002.
7. *Предупреждение* подростковой и юношеской наркомании / Под ред. С. В. Березина, К. С. Лисецкого.— Самара: Самарский университет, 2002.— 206 с.
8. *Профілактика та раннє виявлення підлітків, які*

- зловживають психоактивними речовинами // Сучасні підходи та моделі розв'язання проблеми поведінки правопорушень, наркоманії серед учнівської та студентської молоді.— К., 1997.— С. 3–11.
9. *Пятницкая И. Н.* Злоупотребление алкоголем и начальная стадия алкоголизма.— М.: Медицина, 1988.— 288 с.
10. *Сидоров П. И.* Ранний алкоголизм / П. И. Сидоров, А. В. Митюхляев.— Архангельск: АГМА, 1999.— 306 с.

ПОДРОСТОК И АЛКОГОЛЬ

С. В. Куш

В статье приведен анализ данных о распространенности употребления алкоголя среди подростков на основе собственных наблюдений и исследований различных авторов. Описаны факторы ранней алкоголизации, механизмы формирования первичных алкогольных установок и психофизиологической зависимости.

THE TEENAGER AND ALCOHOL

S. V. Kusch

In the article the data about the alcohol consumption spreading amongst teenagers, which are based on the own observations and researches of the different authors, are analyzed. The factors of the early using the alcohol, mechanisms of formation of the primary motives for alcohol drinks and psychophysiological dependency upon alcohol are described.